

Neus Català, Exdeportada del camp de Ravensbrück, i Montserrat Roig.

Entre Traverso i Roig

Un diàleg sobre la memòria

Abstract:

La relació entre història i memòria i el paper que els testimonis juguen en ella ha suposat un debat interminable entre els historiadors. Enzo Traverso va analitzar les principals posicions respecte d'aquesta i va exposar la seva a "Els usos del passat". El propòsit d'aquest article és il·lustrar les reflexions de l'autor al llarg d'aquest text amb la feina que va dur a terme la Montserrat Roig al llibre-reportatge "Els catalans als camps nazis", així com al seu pensament en sentit ampli i la seva evolució com a periodista i escriptora, a partir d'una tria de fragments de molts dels seus articles.

Marta Alonso Pajuelo

NIUB: 20314604

Filosofia Política II, grup A2

Professora: Núria Sara Miras Boronat

Universitat de Barcelona

Recompte de paraules: 3999

Índex

Introducció	2
El relat de les veus perdudes	3
El trencament i la unió de dues èpoques	5
L'oblit culpable i la religió civil	7
Conclusió	9
Annexos	11
1. Fragments citats	11
2. Fragments d'ampliació	22
3. La fotògrafa i l'escriptora	27
4. El testimoni de Traverso, la Neus Català i en Jacint Carrió	31
5. Annex epistolar	34
6. Annex fotogràfic	39
Recursos	42
Recursos descartats	43

La Montserrat Roig és el tipus d'escriptora que articula tota la seva obra de manera que cada text, cada llibre, cada article et recorda a d'altres. Tant se val si són del mateix any o n'hi ha deu de diferència. Era una dona intel·ligent, culta i decidida; des de ben jove taca els seus escrits d'unes idees molt ben definides i clares, articulades sempre al voltant de tres eixos: el feminisme, el catalanisme i el pensament d'esquerres, els quals va mantenir oberts i en constant formació durant tota la seva curta vida.

La història i la cultura vertebraven la seva producció tant periodística com literària. Ja des de la seva primera novel·la, *Ramona, adéu*, publicada el 1972, es preocupa per retratar els moments més importants del seu context històric a través de tres generacions de dones de la mateixa família. Història, política i cultura, per ella, són inseparables (Veure [1], [17]), i aviat entrarà la memòria en aquest mateix quadre. El 1972 rep la proposta per part d'en Josep Benet de fer un llibre-reportatge sobre la història dels deportats catalans als camps nazis. Ella mateixa ens explica que havia llegit poc abans les *Cartes des dels camps de concentració*, d'en Pere Vives, i s'havia interessat pel tema [12]. Quan va rebre aquesta proposta semblava una tasca gairebé impossible i no van ser poques les dificultats que van trobar pel camí, però, el 1977, el llibre finalment va veure la llum [21].

Durant els anys que passaren des de la proposta fins a la publicació del llibre, Roig no va deixar mai de treballar i escriure desenes d'articles en els quals deixa entreveure inquietuds al voltant dels eixos prèviament comentats, sense deixar mai de banda una perspectiva històrica que li permetés entendre i criticar el present, així com pensar el futur. Va començar el projecte com una feina, li interessava, però encara no el sentia propi. Va ser a força d'investigar més i més, d'arribar més lluny, de sentir més veus i veure més somriures tristes explicar les seves històries, que aquest projecte va entrar dins seu i no va marxar mai [10]. Era quelcom personal, un repte, una necessitat.

Els catalans als camps nazis era alguna cosa més que un llibre d'investigació: la Montserrat Roig hi va deixar l'ànima, o millor dit, va construir la seva ànima – la seva pròpia, d'ànima, no la que li pertocava per la seva ideologia – amb la matèria sagnant que havia recollit i articulat per escriure'l. (Roig, 1977, pròleg, p.XXXVIII).

Trobem en ella, en la seva trajectòria, en els pensaments que mai va deixar de compartir en els articles que publicà fins dos dies abans de la seva mort, un exemple del que parla Enzo Traverso, il·lustrat en el fragment que comentarem més endavant. Veiem, d'entrada, la consideració de l'autor vers la necessitat del testimoni, tant per part de la mateixa

persona que l'explica, com per a aquella gent que l'escolta tractant de fer-se una millor idea del seu passat:

El testimoni no només respon a una necessitat interior dels supervivents, sinó també a una exigència ètica de la societat. Per a Levi, la impossibilitat de comprendre estimula encara més la necessitat de coneixement. (...) Els supervivents estan subjectes al deure de testimoniar, el qual constitueix una insubstituïble contribució al coneixement i per tant a la consciència del crim en l'espai públic. Testimoniar no només significa complir una necessària funció pedagògica amb les generacions nascudes després de la Segona Guerra Mundial, sinó més en general, complir una útil labor de *moralització de la història*, car la memòria de l'ofesa és una condició essencial per a restablir la justícia.¹ (Traverso, 2001, p.192).

Traverso discuteix a *Usos del passat* (2005) si memòria i història són compatibles i quin és el paper del testimoni en tot aquest entramat. Amb l'entrada de la memòria en el taller de l'historiador entrem en el que Traverso anomena «l'era del testimoni» [34]. L'autor situa aquest moment passada la Segona Guerra Mundial. Traslladant aquest context a la nostra història concreta, i fiant en relació el text de Traverso, *Usos del passat*, amb diversos articles de Montserrat Roig, així com el pròleg a *Els catalans als camps nazis*, podem veure com Roig, tot i no ser historiadora, forma part de l'entrada en aquesta “era del testimoni” que ens proposa Traverso.

El relat de les veus perdudes

La política de la memòria (...) tendeix a fer de la Shoah la metàfora del segle XX com l'època de les guerres, dels totalitarismes, dels genocidis i dels crims contra la humanitat. Al centre d'aquest sistema de representacions s'instal·la una figura nova, el testimoni, el supervivent dels camps nazis. El record del qual és portador i l'atenció que hom li presta (després de dècades d'indiferència) han sacsejat l'historiador, han capgirat el seu taller i han pertorbat la seva manera de treballar. (...) El testimoni pot aportar-li elements de coneixement factual inaccessibles per altres fonts, però també, i sobretot, pot ajudar-lo a restituir el contingut qualitatiu d'una experiència històrica que canvia de textura així que és enriquida amb la vivència dels seus actors. Per un altre costat, l'arribada del testimoni i, per tant, l'entrada de la memòria al taller de l'historiador, posa en qüestió alguns paradigmes ben sòlids. Per exemple, els d'una història estructural concebuda com a procés d'acumulació, en la llarga durada, de múltiples estrats (territori, demografia, intercanvis, institucions, mentalitats) que permeten copsar les coordenades globals d'una època, però que deixa ben poc d'espai a la subjectivitat dels homes i les dones que fan la història. (Traverso, 2006, p.17-18).

Partim d'una consideració comuna per part de Traverso i de Roig: el testimoni d'aquells qui *fan* la història és cabdal per l'elaboració del relat històric. La història no és quelcom

¹ La traducció al català de tots els fragments d'aquest text és pròpia, a partir de la traducció castellana citada.

tancat, és un relat, i com a tal, s'escriu i es reescriu a mesura que apareixen noves dades, noves veus. Traverso cita a Annette Wieviorcka a *l'Ère du témoin*, dient que «hem entrat (...) en «l'era del testimoni», situat d'ara en avant en un pedestal, encarnació d'un passat el record del qual és prescrit com un deure cívic» (Traverso, 2006, pàg.18). És un deure cívic la construcció dels fets, car no es pot entendre el present ni es pot actuar en ell de manera consegüent si no es coneix el passat. El passat es presenta sempre tacat de present. [35], i el present necessita el passat. Davant del sentiment d'aquest deure cívic, persones com la Montserrat Roig s'hi endinsen en els racons menys explorats del passat i treuen a la llum eines que han estat ignorades: els testimonis.

Els diferents moments històrics s'encavalquen, el final d'un i el començament del següent no estan definits per una línia que els separa dràsticament. Quan sentim un trencament entre èpoques és senyal que falta quelcom al relat històric. Tal vegada el nexa d'unió sigui el testimoni [49], [42], [9]; recuperant el que manca en el relat històric, l'historiador contribueix a formar una memòria col·lectiva, la qual identifica una època amb el seu precedent històric, dóna continuïtat i forma una identitat col·lectiva [48]. Un cop comença la tasca de recuperar la continuïtat, les dues èpoques, les diferents generacions, s'identifiquen [7]. Roig deixa entreveure les seves motivacions per recuperar les memòries dels exdeportats: principalment l'amor [20] i la reconeixença de la seva identitat, la del seu país, poder donar-se veu recuperant la d'aquells que van estar silenciats [11].

Progrés avui potser significa recuperar aquelles coses que abans teníem a l'abast de la mà (...), la recuperació de la teva identitat, viure la teva cultura sense complexos ni provincialismes però amb seguretat perquè, al cap i a la fi, cultura és l'aire que respires. (Roig, 1979, Pregó de la Festa Major de Blanes).

A través de la seva producció periodística i literària, Roig treballava al voltant de la cultura, la història, la política i la memòria, les quals formaven un tot cohesionat. Sembla que el que impulsava a Roig a escriure, i a fer-ho sobre aquestes inquietuds, va canviar durant els anys. Ella mateixa parla d'un primer moment en el qual escriure era una «conseqüència de la pròpia vida, un abocar sobre el paper les qüestions més subjectives, però també més “racionalitzables” de les que em voltaven»², conseqüència que sorgia d'una «necessitat d'explicar-se al món davant la impossibilitat de transformar-lo per una

² Article no publicat, data exacta desconeguda. Situat a la carpeta *La memòria. Lectures, paisatges i personatges, pròlegs, pregons, etc. 1979-1990, aprox.* [19]

impotència de classe i personal». Més tard, però, i amb la pràctica, reconeix veure's obligada a deixar de considerar escriure com una salvació personal.

Si bé és cert que la necessitat d'explicar-se al món, de plasmar per escrit les coses que pensava i sentia, de descriure cada detall que gravava o creava en la seva ment, no desapareix, sí que dibuixa un focus més concret a mesura que la pràctica exigeix una major autoexigència, «escriure és un llarg camí que exigeix tenacitat i, per dir-ho amb les paraules de Txèkhov que tant agradaven a Thomas Mann, estar descontent amb la pròpia obra perquè aquest és l'element bàsic del veritable talent». Ara bé, aquest focus, el *telos* que vertebrava la producció literària i periodística de l'autora, es mou sempre al voltant de la preocupació, a través de la memòria i la política, pel present, el passat i el futur.

Sovint és difícil reconèixer si les motivacions per escriure són qüestions que tria cada autor o autora, o si són les circumstàncies les que trien l'autor o autora. Si aquest sent una crida, una mena de necessitat interior de dirigir la seva atenció a determinades qüestions. En el cas de Roig, ben sabem que els temes estaven tacats de la tristesa d'una generació que no troba ni entén les seves arrels, una generació, una terra que se sent aliena, una «història malalta» [16].

El trencament i la unió de dues èpoques

Una societat se sent malalta quan no compren la seva història i, per tant, les seves arrels. Roig descriu la seva societat com a tal car es troba fent una feina que fins llavors no havia estat feta, o si més no, que s'havia quedat amagada rere el relat oficial. Es veu a si mateixa entrar en una part fosca de la història del seu país que molta gent desconeixia. Explica, de manera anecdòtica, al pròleg de *Els catalans als camps nazis*, que, al poc de començar el projecte, quan explicava de què tractava a amics i coneguts, aquests se sorprendien en sentir que hi va haver catalans als camps nazis. A l'entrevista que va fer al programa de TVE *Personatges* a la Neus Català³, fins i tot va comentar amb certa ironia que per fi el rei estava començant a reconèixer que hi va haver espanyols als camps nazis, tota una fita en comparació a la negació de què partien.

Traverso ens pot ajudar a entendre el moment en què es troba la societat de Roig recordant el model que proposa Henry Rousso a *Le Syndrome de Vichy* sobre l'inici i la finalització dels diversos períodes de la història. Segons aquest model, un període no acaba quan

³ Exdeportada al camp de Ravensbrück. El programa es va emetre el primer de gener de 1978.

succeeix quelcom, sinó quan comencem a poder accedir a la informació al respecte. La memòria, doncs, sembla presentar quatre etapes: (i) primer, un esdeveniment marca una època, sovint suposa un trauma; (ii) seguidament s'entra en una fase de repressió en la qual la reivindicació del *dret de memòria* pren una coloració crítica contra el silenci del còmplice; (iii) després, l'*anamnesi*, el retorn a allò reprimat que pot donar pas a (iv) l'obsessió memorial, quan sembla que el *deure de memòria* té tendència a esdevenir una fórmula retòrica i conformista. Segons diu Traverso:

Espanya va optar per una transició amnèsica, amb el resultat que la repressió oficial de la memòria històrica s'hi va prolongar al llarg de més d'una generació. Només al final de la dècada dels 1990 ha retornat a un primer pla la memòria de la guerra civil. (Traverso, 2006, p.67).

En canvi, l'actitud de Roig sembla una reacció a la fase de repressió, quan comença amb la recerca d'informació per l'elaboració del seu llibre-reportatge l'any 1973. Aquesta repressió havia suposat el trencament definitiu dels nascuts després del 1939 amb les generacions anteriors, els que van patir el trauma, l'exili [22], un trencament que havia donat una generació perduda, nerviosa i necessitada de respostes.

D'on prové aquesta obsessió memorial? Els seus ressorts són múltiples, però té a veure en primer terme amb una crisi de *transmissió* al si de les societats contemporànies. Podríem evocar en aquest sentit la distinció suggerida per Walter Benjamin entre l'«experiència transmesa» i l'«experiència viscuda». La primera es perpetua gairebé naturalment d'una generació a una altra, tot forjant les identitats dels grups i de les societats en la llarga durada; la segona és la vivència individual, fràgil, volàtil, efímera. (Traverso, 2006, p.14).

El trencament de l'experiència transmesa ha estat causat per la manera en què s'ha donat l'esquena de manera sistemàtica a tota una generació: la dels protagonistes de la guerra, de la postguerra, els exiliats, els morts, els vençuts. La reacció de la generació resultant d'aquest trencament només pot seguir dos camins: el de la negació del passat, de la cultura, de la història i fins i tot de la identitat com a part d'un grup, o el de la responsabilitat històrica, que sovint pot portar a una obsessió memorial. «L'obsessió memorial dels nostres dies és el producte del declivi de l'experiència transmesa, en un món que ha perdut les referències, deformat per la violència i atomitzat per un sistema social que esborra les tradicions i esmicola les existències» (Traverso, 2006, p.16).

Traverso diu que «les estructures elementals de la memòria col·lectiva es troben en la commemoració dels morts» [32], els morts dels quals parla Roig mai van poder ser commemorats com calia, mai van formar part d'aquesta memòria col·lectiva. No es poden

omplir els buits del relat històric ni, per tant, «començar a construir» un present si no es fa aquest pas primer [31]:

Els qui van viure la guerra i la van tocar de prop, fos al bàndol que fos, tenen morts per a recordar, corbs per a reclamar. Els qui no la van viure, hem estat educats en la destrucció i de vegades també reclamem corbs perquè ens veiem incapaços de començar a construir. Ningú no ens ha ensenyat a construir, a viure reconciliats amb la pau de cada dia i continuem destruint, reclamant els corbs de la memòria, car l'únic model de vida que vam aprendre, si més no de portes enfora, fou el de la destrucció. (...)

L'única manera possible d'oblit és enterrar per sempre els corbs de la memòria, que els morts i els sofriments no traspassin més el llindar de la llar familiar de les generacions presents. I la pau només reconciliarà la nostra vida privada amb la col·lectiva el dia que desapareguin tots els vestigis de la victòria que han estat escampats per la pell de brau. (Roig, 5.1.1977, *Els corbs de la memòria*).

L'autor insisteix que el discurs s'ha de vincular a «el que és real» per tal que sigui històric [51]. La història de la qual partim, amb una pretensió d'objectivitat i universalitat, s'ha centrat en els fets i ha deixat de banda les subjectivitats dels qui *fan* la història, sovint per una tendència de les noves generacions que volen afanyar-se per reescriure la història [36], [46]. Seguint aquest mètode ens ha quedat una història foradada [44] que ha deixat de banda la perspectiva dels qui van patir els successos: les víctimes [23]. Els testimonis que recuperem són només uns pocs que van sobreviure, mai no tindrem les memòries dels morts [15]. Així i tot, la recerca de la veritat persisteix i el deure de ficar veu a aquells qui ja no tenen memòria s'imposa a l'historiador i a tot aquell qui, com Roig, decideix obrir el calaix de la memòria. Però les dades són inesgotables i sembla que mai no arribarem al final [2].

L'oblit culpable i la religió civil

El problema de la nostra *responsabilitat històrica* vers el passat, car l'oblit perpetua l'ofesa del crim: «el món que perdona i oblida – escrivia Améry – m'ha condemnat a mi, no a aquells qui van cometre assassinats o van permetre que es cometessin. (Traverso, 2001, p.198).

Així com cau sobre l'historiador, tal com hem vist, el deure de la memòria, cau també sobre ell la responsabilitat si aquest deure no s'exerceix correctament: qui escriu la història és culpable de deixar al marge certes veus. Però aquesta responsabilitat no és exclusiva de l'historiador: tot aquell qui decideix començar a mirar enrere sent aquesta responsabilitat, sent la culpa per oblidar, la pobresa de viure fent veure que es pot oblidar. En paraules de Roig [3]:

Pobresa intel·lectual, manca de curiositat, degradació cultural, procés d'autosatisfacció quan s'aconsegueixen reduïdes parcel·les de poder, banalitat organitzada i tantes altres coses que l'oposició al franquisme ha mamat des de l'1 d'abril del 1939, el dia en què va néixer. (...) Si ets de l'oposició però no continues burxant en la complexa però apassionant recerca de la veritat pots esdevenir una titella, un nino autosatisfet, hereu dels tics subministrats durant anys de dictadura uniformista i assimilista. (Roig, 16.2.1977, *Lleganyes als ulls*).

Així doncs, l'obsessió memorial penetra en l'imaginari col·lectiu fent que la societat quedi dividida entre aquells qui han tingut la sort o la desgràcia de no haver sentit mai res respecte d'aquestes memòries ignorades; aquells qui, com Roig, un dia entren en elles i mai més poden tornar a mirar el món sense considerar-les; i aquells que queden condemnats per haver volgut ignorar-les, esdevenint còmplices de l'oblit. La història, doncs, queda tacada del present, de com es tracten en cada moment aquestes memòries [45], [52], els que formen part del segon grup, dels qui senten el deure de la memòria, la converteixen en memòria col·lectiva i fan d'ella una mena de «religió civil»⁴, segons Traverso: «El passat es transforma en memòria col·lectiva després d'haver estat triat i garbellat i reinterpretat segons les sensibilitats culturals, els qüestionaments ètics i les convivències polítiques del present» (Traverso, 2006, p.12), [29].

«La memòria, en síntesi, sigui individual o col·lectiva, és una visió del passat filtrada sempre pel present. (...) Allò esdevingut és en bona part conformat pel present, per tal com és la memòria qui estableix els fets» (Traverso, 2006, p. 25-26). De cara a la inconscient construcció d'aquesta religió civil, és indispensable pels historiadors i historiadores tractar de trobar la versió del relat més fidel als fets i més objectiva possible. Entenent la història com una part de la memòria, una contextualització objectiva i universalitzada de la memòria d'uns certs personatges, entenem la difícil tasca que suposa refer una història i recollir memòries [37], [39]. «Resulta sovint ben difícil per als historiadors que treballen amb fonts orals de trobar l'equilibri just entre empatia i distanciament, reconeixement de les singularitats i accés a una perspectiva general» (Traverso, 2006, p.29).

⁴ «Designa, llavors, diferents experiències de sacralització de la política de part de moviments i règims havent adoptat un sistema de creences, el qual s'expressa a través de ritus i de símbols per formar una consciència col·lectiva segons els principis, els valors i les metes propis a la seva ideologia. (...) Per «religió civil» s'ha d'entendre la sacralització d'una entitat política que no s'identifica de manera exclusiva amb un moviment polític; accepta el sistema democràtic, cohabita amb les religions instituïdes tradicionals sense identificar-se a una d'entre elles i, en fi, apel·la a un consens espontani per a l'observació dels manaments de l'ètica pública» (Gentile, 2005). La traducció des de l'edició francesa citada al català és pròpia.

Conclusió

Havent fet tota la feina de recerca, de recuperació de les memòries dels exdeportats que van voler participar en el llibre-reportatge, *Els catalans als camps nazis* esdevé una mena de tribut a les víctimes de l'horror que tot allò va suposar, així com una peça clau en l'elaboració del nostre passat. És considerat per la crítica un «llibre monument». Sense que ni en Josep Benet ni la Montserrat Roig ni l'Andreu i Abelló⁵ ho pogueren pensar, el llibre va esdevenir un vector d'aquesta religió civil.

El deure de la memòria, però, no es va satisfer per l'autora després de la publicació del llibre. Conscient que quedava molta feina per fer, animava a historiadors i historiadores a agafar el seu treball i ampliar-lo, portar-lo per camins pels quals ella no va anar [14]. Continuem trobant en molts dels seus articles posteriors la preocupació pel passat, per la història, ja de manera irrevocable travessada per la memòria.

Entre la postura de molts historiadors que, per tal de fer la història universal i objectiva, consideren que la memòria és quelcom radicalment oposat [43], i la postura que tracta història i memòria com sinònims, com si la memòria fos una categoria metahistòrica, [27] podríem dir que Traverso i Roig estarien d'acord en aquella que les tracta com dues dimensions del passat diferents que, treballant juntes, construeixen el relat històric:

Oposar radicalment història i memòria és, doncs, una operació perillosa i discutible. (...) Seria fals deduir-ne la incompatibilitat o considerar-les irreductibles. Més aviat és el cas que la interacció entra l'una i l'altra crea un camp de tensions al si del qual s'escriu la història. (Traverso, 2006, p. 41).

Traverso explicita en aquest fragment una idea continguda en la unitat que formen els textos de la Montserrat Roig, si bé ella no va teoritzar sobre la relació entre història i memòria – car, al cap i a la fi, no era pas la seva feina – va vertebrar tota la seva producció literària i periodística des de l'assumpció d'aquest principi: que és la tensió entre memòria i història la que ens dona el vertader relat històric, aquell que sempre haurem d'estar pendents d'ampliar, de modificar, a mesura que noves dades, noves veus, noves memòries entrin en el taller de l'historiador. L'autora agafà la història que tenia al seu abast i, moguda per les inquietuds que li suscitava un present inconnex amb la mateixa, va

⁵ Va ser qui va acabar finançant gran part del projecte, la seva contribució va ser cabdal per l'elaboració del llibre. [21]

decidir, seguint l'empenta d'en Josep Benet i la seva proposta, començar a teixir el nexa que faltava.

«Roig hagué de copsar els fràgils signes d'una història desconeguda per ella, una història estafada que anà descobrint en una llarga, inacabable i infatigable enquesta, i reeixí a apropiat-se de la història i transformar-se en missatgera. A les dificultats materials ben aviat s'hi sumaren les morals, la terrible prova de furgar velles ferides, amb molta paciència i amor, per acabar fonent-se amb el col·lectiu de la deportació» (Roig, 1977, p. L).

La Montserrat Roig va fer la tasca de recuperar els testimonis, aquells dels quals Traverso descriu com «entitats condemnades a romandre silencioses» en una història que els hi ha atorgat el paper de «nombre i anonimat» [41]. Va recuperar la seva veu, va posar nom als nombres, va considerar-los com a persones, individus, subjectes que han fet la història. Va introduir la memòria en el relat històric i va esdevenir una missatgera d'aquest relat que començava a omplir els seus buits [13], va agafar un paper protagonista en la formació d'un passat que, de tant mirar enrere, va acabar sentint propi.

«Quan desapareixen – diu la Pilar Aymerich – no ens en recordem d'ells, i després gires una mica el cap i veus un potencial per la memòria i per recordar i et sorprens». La Montserrat Roig deia que la memòria és una forma d'amor. Trenta anys després de la seva prematura mort, per fi li estem tornant el que ella va fer per nosaltres i per la nostra història. Recordem-la, doncs, llegim-la i, sobretot, deixem que les seves paraules omplin la nostra ànima i la transformin com van fer amb la seva.

1. Fragments citats

Tria de fragments citats al cos del text ordenats segons l'aparició a les diferents obres, i aquestes, al seu torn, ordenades cronològicament.

Montserrat Roig

1975, Diari d'uns anys (articles publicats a Mundo Diario)

[1] «Actitud cívica de respecte i convivència. La cultura és tenir curiositat, tenir els ulls ben oberts davant del món. La cultura és reflexió. La cultura és, en definitiva, arribar a comprendre els altres a través del coneixement» *Cultureta i culturilla*, 30.10.1975.

1976, Diari d'uns anys (articles publicats a Mundo Diario)

[2] «D'aquest "Dia a dia" em sembla que no puc contestar amb dades, amb xifres, amb números, amb paraules, la imatge que jo he tret de la realitat passada, de la realitat ferida, a través de les meves recerques i entrevistes personals. Que no puc ordenar tot el que m'han dit tants i tants lluitadors furtius, clandestins, amb tantes paraules d'esperança i de desencís, el combat latent i perenne contra la derrota i per la supervivència. (...) No vull, tampoc, contribuir a la mitologia de l'heroisme en la clandestinitat, del silenci, de la resistència, de tantes morts que alguns volen fer seves quan són de tots...» *A cadascú el que és seu*, 26.3.1976.

[3] «Serà, si les coses no canvien a temps, un Nadal com els altres: un Nadal sense victòria per ningú. Un altre Nadal de derrota perquè serem derrotats mentre no aconseguim la pau per a tothom. Oblidarem els presos, els pobres, i no ens adonarem que som ben pobres i miserables de viure amb l'oblit al cor i el cervell buit de memòria» *Tots a casa*, 22.12.1976.

1977, Diari d'uns anys (articles publicats a Mundo Diario)

[4] «Els qui van viure la guerra i la van tocar de prop, fos al bàndol que fos, tenen morts per a recordar, corbs per a reclamar. Els qui no la vam viure, hem estat educats en la destrucció i de vegades també reclamem corbs perquè ens veiem incapaços de començar a construir. Ningú no ens ha ensenyat a construir, a viure reconciliats amb la pau de cada dia i continuem destruint, reclamant els corbs de la memòria, car l'únic model de vida que vam aprendre, si més no de portes enfora, fou el de la destrucció. (...)

L'única manera possible d'oblit és enterrar per sempre els corbs de la memòria, que els morts i els sofriments no traspassin més el llindar de la llar familiar de les generacions presents. I la pau només reconciliarà la nostra vida privada amb la col·lectiva el dia que desapareguin tots els vestigis de la victòria que han estat escampats per la pell de brau» *Els corbs de la memòria*, 5.1.1977.

[5] «Pobresa intel·lectual, manca de curiositat, degradació cultural, procés d'autosatisfacció quan s'aconsegueixen reduïdes parcel·les de poder, banalitat organitzada i tantes altres coses que l'oposició al franquisme ha mamat des de l'1 d'abril del 1939, el dia en què va néixer. (...) Si ets de l'oposició però no continues burxant en la complexa però apassionant recerca de la veritat pots esdevenir una titella, un nino autosatisfet, hereu dels tics subministrats durant anys de dictadura uniformista i assimilista. (...)

La lluita per l'alliberament no culmina amb la desaparició de l'amo, sinó amb la seva mort moral. I nosaltres no hem eliminat moralment l'educació rebuda. Per això em va entristir veure com a cenacles universitaris, suposadament cultes, sorgien hàbits autoritaris i barroerament despòtics, fills de la degradació de quatre dècades. Les paraules semblaven ésser d'esquerres, les doctrines, les cites, tot el que deien. Però quedaven desqualificats perquè a la pràctica no demostraven l'impuls que fa que la humanitat avanci de manera esperançadora: el neguit constant per a trobar la veritat» *Lleganyes als ulls*, 16.2.1977.

1997, Els catalans als camps nazis.

[6] «Els catalans als camps nazis era alguna cosa més que un llibre d'investigació: la Montserrat Roig hi va deixar l'ànima, o millor dit, va construir la seva ànima – la seva pròpia, d'ànima, no la que li pertocava per la seva ideologia – amb la matèria sagnant que havia recollit i articulat per escriure'l» paraules de la Isabel-Clara Simó⁶ (p. XXXVIII).

[7] «Vau fer una guerra i la vau perdre, d'acord, però els culpables són els qui van vèncer, no vosaltres. Vosaltres ho heu perdut tot. Nosaltres tenim una defensa: analitzar el nostre passat per fer un present, o un futur, una mica millor. Vosaltres vau lluitar amb l'esperança que construiríeu aquest món millor que volem nosaltres... (...) La meva generació no és millor ni pitjor que la vostra. Potser una mica més desil·lusionada de quan

⁶ Escriptora, política i periodista valenciana.

vosaltres éreu joves, d'acord. Però fixa't que encara hi ha molts punts en comú entre nosaltres. I aquest vincle no ens ve donat per l'edat, ni pel país on hem nascut. Sinó perquè tu, vulgues o no, tampoc no t'agrada aquest món que t'ha tocat de viure, i voldries transformar-lo» Carta a Joaquim Amat-Piniella⁷, 26-2-1973 (p. XLI).

[8] «Roig hagué de copsar els fràgils signes d'una història desconeguda per ella, una història estafada que anà descobrint en una llarga, inacabable i infatigable enquesta, i reeixí a apropiari-se de la història i transformar-se en missatgera. A les dificultats materials ben aviat s'hi sumaren les morals, la terrible prova de furgar velles ferides, amb molta paciència i amor, per acabar fonent-se amb el col·lectiu de la deportació» (p. L).

[9] «La nostra tasca, la dels periodistes, dels escriptors, dels artistes, és aclarir les zones fosques de la memòria col·lectiva dels nostres pobles, restituir-los la part heroica que els exiliats Republicans van tenir en la lluita heroica i sagnant dels pobles lliures contra el feixisme.» (p. 5).

[10] «Com més avanço, més m'adono que el camí s'allarga. Estic tan immersida en l'univers dels camps de concentració, que descobreixo que m'és impossible d'abstreure'm. Menjo, m'adormo amb vosaltres, allà... sento els crits dels SS, els cops, els lladrecs dels gossos... sento l'olor del podrint, l'olor de la fumera que s'escapa dels forns crematoris... amb els ulls oberts, continuo vivint dins un malson sense fi!» (p. 6).

[11] «Els qui vam néixer després de 1939 hem hagut d'anar desbrossant el nostre passat recent, un passat que ens ha deixat massa tares per a poder reconstruir la nostra salut històrica. Som ignorants, amb consciència o sense consciència. Si en tenim consciència, patim de rancúnia i malhumor. (...) El silenci que han fet planar per damunt dels catalans, dels republicans, dels vençuts de la guerra, m'ha semblat, tot sovint, que era un silenci que volien fer planar per damunt dels meus i de mi mateixa. Veia que si no retornava la veu als qui l'havien de tenir quan els pertocava, nosaltres no la tindríem mai en la seva totalitat. Però hi ha silencis que són més feixucs que d'altres. Si damunt de la nostra Guerra Civil hi ha hagut una boira fictícia però densa, hi ha aspectes del nostre passat recent que semblen haver estat engolits per l'absurd, pel no-res» (p. 11).

[12] «Jo mateixa he de confessar que va ésser un llibre publicat en aquesta mateixa editorial el que em va obrir els ulls. Es tracta de les *Cartes des dels camps de concentració*

⁷ Joaquim Amat Piniella, exdeportat del camp de Mauthausen, fou un important escriptor i polític, acabà establint una molt bona relació d'amistat, respecte i admiració amb Montserrat Roig,

d'en Pere Vives i amb pròleg de l'Agustí Bartra. (...) Aquest llibre el vaig llegir el 1972 i abans jo era ignorant. Havia llegit *Le grand voyage* d'en Jorge Semprún però, tot i que m'horroritza el tema, encara era per a mi un fet llunyà escrit per un autor que cavalcava entre dues cultures; i cap de les dues no era la meua» (p.12).

[13] «[En Josep Benet] té la rara qualitat d'ésser, alhora, un intel·lectual i un polític, apassionat per Catalunya i constantment neguitós per a aconseguir una idea «total» i verídica del nostre passat malalt. En Josep Benet és prou lúcid per a saber per on van els camins de la Història, però no oblida que són immensos els canals de la nostra memòria col·lectiva que cal omplir» (p. 14-15).

[14] «Cal a dir que és un llibre obert, una obra que haurà de ser continuada, revisada i ampliada. Em consideraria prou satisfeta si algun historiador s'hi engresqués, després de la lectura, i en fes el llibre decisiu des del punt de vista historiogràfic» (p. 15).

[15] «Cal remarcar el fet que gairebé tots els catalans víctimes del nazi-feixisme als camps d'Alemanya fossin fills de la classe treballadora. Eren els més desvalguts, els qui menys ajut trobaren per a poder sortir dels camps de concentració francesos. En sortiren els intel·lectuals, els de professions liberals, els qui tenien relacions a França, els quadres importants dels partits; hi restaren els qui no saberen trobar l'escaleta per a fugir-ne. Els qui no tenien ningú» (p. 36).

1978, Diari d'uns anys (articles publicats a Mundo Diario)

[16] «Això de la llengua manllevada ha estat per culpa de la Història que de tan malalta no acaba de posar-se bona. A veure si s'acabarà aviat i els qui tenen por de la vida no ens tornen a fer la guitza» Pròleg de *Molta roba i poc sabó*, "Una altra 'confessió', vuit anys després", febrer de 1978.

[17] «Al llarg de la supercitada quarantena franquista, fer cultura significava sobreviure. (...) Ser una persona culta volia dir ser millor (...) no discerníem. Analitzàvem poc. (...) Així, doncs, ens sentíem bons, i ens creïem bells, la Història – i, per tant, la cultura – eren de part nostra. Però han passat tres anys des que va morir Franco i ja seria hora que el mocador de la Història eixugués les llàgrimes del nostre desencant. Un empatx de politització ha desmillorat dues o tres brillants màximes que ens han ajudat a sobreviure: 1) que Franquisme i cultura eren incompatibles; 2) que la cultura no era pas l'acumulació

de coneixements sinó l'aire que hom respira; 3) que la cultura és política i la política és cultura; 4) que el Franquisme s'esborra amb cultura.

L'aire que hom respira

» Tot això ha passat. I resulta que molts polítics encara ni s'han adonat que la cultura és l'aire que hom respira. Que la cultura continua sent política i la política cultura. Que la desraó continua esborrant-se amb cultura. Que la cultura és l'opció política més revolucionària a llarg termini» *Ha estat un any de porqueria cultural. Molts polítics no s'han adonat encara que la cultura és l'aire que hom respira. [Montserrat Roig parla del 1978].* Entrevista a Montserrat Roig, 29.12.1978.

1979, Pregó de la Festa Major de Blanes

[18] «Progrés avui potser significa recuperar aquelles coses que abans teníem a l'abast de la mà (...), la recuperació de la teva identitat, viure la teva cultura sense complexos ni provincialismes però amb seguretat perquè, al cap i a la fi, cultura és l'aire que respires»

“No publicat, any?” trobat entre els paper de la Montserrat Roig, a la carpeta *La Memòria. Lectures, paisatges i personatges, pròlegs, pregons, etc. 1979-1990, aprox.*

[19] «Quan vaig començar a escriure em pensava que havia triat aquesta professió per la necessitat d'explicar-me al món – davant la impossibilitat de transformar-lo per una impossibilitat de classe i personal – d'una manera coherent i harmònica a partir del simple fet de la creació literària. Aquesta reflexió me la feia quan encara em semblava que això d'escriure no és més que una conseqüència de la pròpia vida, un abocar sobre el paper les qüestions més subjectives, però també més “racionalitzables”, de les que em voltaven. (...) Però la “pràctica” d'escriure m'ha obligat a relativitzar el “fet” d'escriure i, en conseqüència, a treure-n'hi tota idea de “salvació” o de “transcendència”. (...) Escriure és un llarg camí que exigeix tenacitat i, per dir-ho amb les paraules de Txèkhov que tant agradaven a Thomas Mann, estar descontent amb la pròpia obra perquè aquest és l'element bàsic del veritable talent. Això sí, encara perdura aquella necessitat d'explicar-me al món, ara la veig concretada en el món que sento, que palpo, que m'inquieta més a prop. I, d'aquest món, n'elegeixo, gairebé inconscientment, els elements més tristos, més desencaixats i més dolorosos perquè són els que m'agraden més a l'hora d'escriure. És egoisme? Suposo que n'hi ha una bona part» *Reflexions sobre el “fet” i la “pràctica” d'escriure.*

1990, Un pensament de sal, un pessic de pebre (articles publicats al diari Avui)

[20] «La memòria és una forma d'amor, va escriure Joseph Brodski a propòsit de Nadejda Mandelstam, la vídua del poeta que desaparegué en un camp estalinià. S'aprenué de cor els poemes del marit mentre treballava al torn nocturn en una fàbrica allunyada de Moscou, desterrada dels seus» *I ara què, Manolo?*, 29.9.1990.

[21] «Molts dels qui ell creia que ens ajudarien s'hi havien negat. No li vaig preguntar si s'hi refusaven perquè es tractava d'una gent que, a més de catalana, era roja. Aquella nit, en Josep Benet tremolava. No sé si de fàstic. El llibre es va fer perquè un dia va arribar un xec de l'Andreu i Abelló. Jo vaig pagar l'adroguer i vaig viatjar per França i vaig trobar tots els testimonis. Però això és una altra història. Hi ha vegades que els constructors de somnis fan nosa. Potser en Josep Benet és massa educat i no vol molestar. Però, gràcies a ell, a hores d'ara sabem els noms i els cognoms de tots els nostres constructors de somnis que moriren en un camp d'extermini nazi. Barcelona, de vegades, no correspon amb la memòria els autèntics actes d'amor» *Benet i els constructors de somnis*, 2.10.1990.

Enzo Traverso

2001, La historia desgarrada.

[22] «Sin duda el exilio significa para ellos un trauma enorme: la pérdida de un hogar, de una profesión, de la lengua materna, a veces la ruptura de los vínculos familiares y amistosos» (p. 39).

[23] «... otro historiador judío, Itzhak Schipper, afirmaba antes de ser deportado a Majdanek: «La historia la escriben en general los vencedores. Todo lo que sabemos de los pueblos asesinados es lo que sus asesinos se han dignado a decirnos. Si nuestros enemigos vencen, si ellos escriben la historia de esta guerra [...] podrán decidir borrarlos completamente de la memoria del mundo, como si nunca hubiésemos existido»» (p.69).

[24] «El testimonio no sólo responde a una necesidad interior de los supervivientes, sino también a una exigencia ética de la sociedad. Para Levi, la imposibilidad de comprender estimula aún más la necesidad de conocimiento. (...) Los supervivientes están sujetos al deber de testimoniar, que constituye una insustituible contribución al conocimiento y por tanto a la conciencia del crimen en el espacio público. Testimoniar no sólo significa cumplir una necesaria función pedagógica con las generaciones nacidas tras la Segunda

Guerra Mundial, sino, más en general, cumplir una útil labor de «moralización de la historia», pues la memoria de la ofensa es una condición esencial para restablecer la justicia» (p.192).

[25] «Problema de nuestra responsabilidad histórica ante el pasado, pues el olvido perpetúa la ofensa del crimen: «El mundo que perdona y olvida – escribía Améry – me ha condenado a mí, no a quienes cometieron asesinatos o permitieron cometerlos»» (p.198).

2005, Religion politique, Emilio Gentile (de la nota a peu)

[26] «Designa, llavors, diferents experiències de sacralització de la política de part de moviments i règims havent adoptat un sistema de creences, el qual s'expressa a través de ritus i de símbols per formar una consciència col·lectiva segons els principis, els valors i les metes propis a la seva ideologia. (p.1) [...] Per «religió civil» s'ha d'entendre la sacralització d'una entitat política que no s'identifica de manera exclusiva amb un moviment polític; accepta el sistema democràtic, cohabita amb les religions instituïdes tradicionals sense identificar-se a una d'entre elles i, en fi, apel·la a un consens espontani per a l'observació dels manaments de l'ètica pública» (p, 9).

«Il désigne alors différentes expériences de sacralisation de la politique de la part de mouvements et de régimes ayant adopté un système de croyances, qui s'exprime à travers des rites et des symboles pour former une conscience collective selon les principes, les valeurs et les buts qui sont propres à leur idéologie (...) En conséquence, par « religion civile » il faut entendre la sacralisation d'une entité politique qui ne s'identifie pas de façon exclusive avec un mouvement politique; elle accepte le système démocratique, cohabite avec les religions instituées traditionnelles sans s'identifier à l'une d'entre elles et, enfin, elle fait appel au consensus spontané pour l'observation des commandements de l'éthique publique».

2006, Usos del passat.

[27] «La «memòria» és emprada sovint com a sinònim d'història, i mostra una tendència sorprenent a absorbir-la bo i esdevenint al seu torn una mena de categoria metahistòrica. Així, cospa el passat mitjançant una xarxa de malles més àmplies que les de la disciplina anomenada tradicionalment història, i doncs inclou una dosi força més gran de subjectivitat, d'allò «viscut»» (p. 11).

[28] «El passat es transforma en memòria col·lectiva després d'haver estat triat i garbellat i reinterpretat segons les sensibilitats culturals, els qüestionaments ètics i les convivències polítiques del present» (p. 12).

[29] «La memòria tendeix a esdevenir el vector d'una religió civil del món occidental, amb el seu sistema de valors, de creences, de símbols i litúrgies» (p. 13).

[30] «D'on prové aquesta obsessió memorial? Els seus ressorts són múltiples, però té a veure en primer terme amb una crisi de transmissió al si de les societats contemporànies. Podríem evocar en aquest sentit la distinció suggerida per Walter Benjamin entre l'«experiència transmesa» i l'«experiència viscuda». La primera es perpetua gairebé naturalment d'una generació a una altra, tot forjant les identitats dels grups i de les societats en la llarga durada; la segona és la vivència individual, fràgil, volàtil, efímera» (p.14).

[31] «El record que n'ha sortit no ha estat ni efímer ni fràgil, ha estat fins i tot fundador per a diverses generacions incapaces de percebre la realitat d'una altra manera que no fos la d'un univers desballestat, però que ja no és una experiència d'allò quotidià, transmissible a una nova generació» (p. 15-16).

[32] «L'obsessió memorial dels nostres dies és el producte del declivi de l'experiència transmesa, en un món que ha perdut les referències, deformat per la violència i atomitzat per un sistema social que esborra les tradicions i esmicola les existències (...)

La memòria – val a dir, les representacions col·lectives del passat tal com es forgen en el present – estructura les identitats socials inserint-les en una comunitat històrica alhora que els dóna un sentit, és a dir, contingut i direcció. (...) Les estructures elementals de la memòria col·lectiva es troben en la commemoració dels morts» (p.16).

[33] «La política de la memòria – commemoracions oficials, museus, pel·lícules, etc. – tendeix a fer de la Shoah la metàfora del segle XX com l'època de les guerres, dels totalitarismes, dels genocidis i dels crims contra la humanitat. Al centre d'aquest sistema de representacions s'instal·la una figura nova, el testimoni, el supervivent dels camps nazis. El record del qual és portador i l'atenció que hom li presta (després de dècades d'indiferència) han sacsejat l'historiador, han capgirat el seu taller i han pertorbat la seva manera de treballar. (...) El testimoni pot aportar-li elements de coneixement factual inaccessible per altres fonts, però també, i sobretot, pot ajudar-lo a restituir el contingut

qualitatiu d'una experiència històrica que canvia de textura així que és enriquida amb la vivència dels seus actors. Per un altre costat, l'arribada del testimoni i, per tant, l'entrada de la memòria al taller de l'historiador, posa en qüestió alguns paradigmes ben sòlids. Per exemple, els d'una història estructural concebuda com a procés d'acumulació, en la llarga durada, de múltiples estrats (territori, demografia, intercanvis, institucions, mentalitats) que permeten copsar les coordenades globals d'una època però que deixa ben poc d'espai a la subjectivitat dels homes i les dones que fan la història» (p. 17-18).

[34] «Hem entrat (...) en «l'era del testimoni», situat d'ara en avant en un pedestal, encarnació d'un passat el record del qual és prescrit com un deure cívic» (p.18).

[35] «La memòria es declina sempre en present, i el present en determina les modalitats: la selecció dels esdeveniments de què cal conservar record (i testimonis per escoltar), la seva interpretació, les seves «llicions», etc. Es transforma en envit polític i pren la forma d'un imperatiu ètic – el «deure de la memòria» – que esdevé sovint una forma d'abús» (p. 19).

[36] «Història i memòria neixen d'una mateixa preocupació i tenen el mateix objecte: l'elaboració del passat. (...) La història és la construcció d'un relat, una escriptura del passat segons les modalitats i les regles d'un ofici, d'un art o, amb moltes cometes, d'una «ciència» - que tracta de respondre a qüestions suscitées per la memòria. La història, així doncs, neix de la memòria, però després se n'allibera bo i posant el passat a distància, considerant-lo, en paraules d'Oakeshott, com un «passat en si». Ha arribat finalment a fer de la memòria un dels seus dominis de recerca» (p. 23).

[37] «La memòria, que es nodreix de l'experiència viscuda, és eminentment subjectiva. Resta lligada a fets als quals hem assistit, dels quals hem estat testimonis o fins i tot actors, i a les impressions que aquests fets han gravat al nostre esperit. (...) Pel seu caràcter subjectiu, la memòria mai no roman fixada per sempre; s'assembla més aviat a obra oberta, en transformació permanent. (...) El temps no és l'únic que erosiona i afebleix el record. La memòria és una construcció, i resulta tothora filtrada per coneixements assolits posteriorment, per la reflexió que segueix a l'esdeveniment, per d'altres experiències que se sobreposen a la primera i en modifiquen el record» (p. 24-25).

[38] «La memòria, en síntesi, sigui individual o col·lectiva, és una visió del passat filtrada sempre pel present. (...) Allò esdevingut és en bona part conformat pel present, per tal com és la memòria qui estableix els fets» (p. 25-26).

[39] «Aprendre de la memòria però passant-la pel sedàs d'una verificació objectiva, empírica, documental i factual, destapant-ne arribat el cas les contradiccions i els paranys» (p.28).

[40] «Resulta sovint ben difícil per als historiadors que treballen amb fonts orals de trobar l'equilibri just entre empatia i distanciament, reconeixement de les singularitats i accés a una perspectiva general» (pàg.29).

[41] «La transició no ha estat lineal ni ràpida, i fins a cert punt cal dir que no s'ha acabat encara. Des de fa trenta anys els historiadors han ampliat les fonts, però atorguen encara un paper de privilegi als arxius, que no deixen de ser el dipòsit dels vestigis d'un passat conservat per l'Estat. No fa pas massa temps que els «subalterns» han estat reconeguts com a subjectes de la història i han esdevingut objectes d'estudi, i fa encara menys temps que hom tracta d'escoltar-ne les veus. Encara el 1963 François Furet pensava que només podia integrar les classes subalternes en la història en un pla quantitatiu, prenent-les en consideració només sota el signe del «nombre i de l'anonimat», com a elements «perduts en l'estudi demogràfic o sociològic», és a dir, com a entitats condemnades a romandre «silencioses»» (p. 32).

[42] «La memòria travessa les èpoques mentre que la història les separa» (p.34).

[43] «Memòria i història, segons ell [Pierre Nora], estan lluny de ser sinònims, perquè «s'oposen en tot». La memòria és «la vida», la qual cosa l'exposa «a la dialèctica del record i l'amnèsia, i la fa inconscient de les seues deformacions successives, vulnerable a tota mena d'utilització i manipulació, procliu a estatus de latència prolongats i a reviscolaments sobtats». (...) La memòria és «afectiva i màgica» i tendeix a sacralitzar els records, mentre que la història és una visió secular del passat, sobre el qual basteix «un discurs crític». La memòria té una vocació singular, lligada a la subjectivitat dels individus i dels grups, la història té una vocació universal» (p.36).

[44] «La història, certament, pot tenir els seus forats, igual que la memòria. Però no és tan sols això. També pot agafar volada i trobar la seva raó de ser en la liquidació d'unes altres històries, en la negació d'unes altres memòries» (p.37).

[45] «Cal tenir en compte la influència de la història en la memòria, car no hi ha una memòria literal, originària i no contaminada: els records són constantment elaborats per una memòria lligada a l'espai públic, i serveixen una relació estreta amb els modes de

pensament col·lectius, per bé que estan influïts també pels paradigmes erudits de la representació del passat» (p.38).

[46] «Aquesta característica s'ha perpetuat, d'altra banda, en els treballs d'una nova generació, centrats sovint en l'anàlisi de la maquinària mortífera del nazisme, però que s'interessa rarament pels testimoniatges de les víctimes. En aquesta historiografia les víctimes resten en un segon pla, anònimes i silencioses» (p. 40).

[47] «Oposar radicalment història i memòria és, doncs, una operació perillosa i discutible. (...) Seria fals deduir-ne la incompatibilitat o considerar-les irreductibles. Més aviat és el cas que la interacció entra l'una i l'altra crea un camp de tensions al si del qual s'escriu la història» (p. 41).

[48] «Com a «passant» extraterritorial, l'historiador és deutor de la memòria, però actua al seu torn sobre aquesta, car contribueix a orientar-la i a formar-la. (...) L'historiador contribueix a la formació d'una consciència històrica i, doncs, d'una memòria col·lectiva (plural i inevitablement conflictiva que travessa el conjunt del cos social)» (p. 52).

[49] «La història i la memòria tenen temporalitats pròpies que s'encreuen, s'amplifiquen i s'encavalquen constantment sense, tanmateix, coincidir. La memòria és portadora d'una temporalitat que tendeix a posar en qüestió el contínuum de la història» (p. 55).

[50] «Espanya va optar per una transició amnèsica, amb el resultat que la repressió oficial de la memòria històrica s'hi va prolongar al llarg de més d'una generació. Només al final de la dècada dels 1990 ha retornat a un primer pla la memòria de la guerra civil» (p. 67).

[51] «Si el discurs històric no es vincula, amb tots els intermediaris que vulguem, a allò que anomenarem, a manca d'una denominació millor, el que és real, ens trobaríem sens dubte amb un discurs, però aquest discurs hauria deixat de ser històric» (p. 91-92).

[52] «La historiografia no queda mai fixada per sempre, perquè en cada època la nostra mirada sobre el passat – interrogada a partir de noves preguntes, orientada amb l'ajut de categories d'anàlisi diferents – es modifica. L'historiador i el jutge, això no obstant, comparteixen un mateix objectiu: la recerca de la veritat, i aquesta aspiració de veritat té necessitat de proves. La veritat i la prova, vet ací les dues idees que es troben al centre del treball tant del jutge com de l'historiador. (...) Resultat d'una operació intel·lectual, la història és analítica i reflexiva, i tracta de traure a la llum les estructures subjacents als esdeveniments, les relacions socials en les quals estan implicats els homes i les

motivacions dels seus actes. Dit breument: és una altra veritat, indestruïble de la interpretació» (p. 103-104).

2. Fragments d'ampliació

S'inclouen en aquest annex fragments que poden ser rellevants per la comprensió de la relació entre ambdós autors o bé per il·lustrar les seves idees, però que he descartat per no estar tan directament vinculats.

Montserrat Roig

1975, Diari d'uns anys (articles publicats a Mundo Diario)

[53] «Respectem, si us plau, la por, el neguit i la tristesa que arrossegaran per sempre les exdeportades als camps d'extermini nazis» *Porter de nit*, 25.10.1975.

[54] «Ja veig que algun lector s'indigna. Perdonin, aquestes idees et venen al cap quan vius en un món on sempre reben els mateixos» *Una proposta modesta*, 27.11.1975.

[55] «Prescindir del teu país de vegades és com prescindir de la pròpia vida. (...) L'exili té moltes cares. És un mal difícil de guarir. L'exili és dur perquè de vegades esdevé irreversible» *Décédée*, 9.12.1975.

1976

[56] «No sé si la Maria Aurèlia Campany ha conegut de prop dones deportades als camps nazis. La petjada que el nazisme ha deixat en els seus cossos i als seus esperits no es pot explicar amb paraules. És cert el que va descobrir la Cavani en començar a tractar el tema: les dones deportades volen tornar als camps nazis, hi tornen cada any. Però, per què? Per què tornar al lloc on les va torturar tant físicament i moralment? Perquè el sistema nazi va ésser tan subtil, tan brutalment complex, tan degradant, que, ultra les vexacions, les humiliacions de tota mena, ultra significar un procés irreversible, s'hi podia establir una forta relació botxí-víctima; tan forta que destruís per sempre en la víctima la seva adequació al món de fora, al món real. Aquí és on em sembla que la Cavani falla: ens manca una explicació anterior, una *exposé* del personatge del metge, per exemple, del qual no en sabem gairebé res i, també, del conjunt del món, al·lucinant, vesànic, capaç de convertir l'ésser humà en una bèstia sense esperança» *Porter de nit una altra vegada*, 20.1.1976.

1977

[57] «Cal conèixer la història del nostre país, la història del nostre desballestat segle XX, per a recordar la quantitat de morts gratuïtes, quan queien pels carrers aquells qui intentaven de convertir la tranquil·litat d'esperit en norma col·lectiva. Aquestes morts són i han estat perfectament planificades pels mateixos que exerceixen la violència en la fuga de capitals, els qui han deteriorat l'hàbitat fins a ésser insostenible la vida quotidiana, els qui han anorreat la persona humana durant quaranta anys. Són els qui desitgen que aquests focus de violència es perpetuïn fins a crear un clima d'inestabilitat psíquica i d'inseguretat col·lectiva» *La tàctica de l'estruç*, 14.1.1977.

[58] «El desvetllament polític en què viu la societat catalana fa que l'escriptor se senti vinculat de distinta manera a la realitat. Aquesta realitat ha estat, i és encara, ferida greument. Desvinculats de la tradició, de la memòria històrica, dels senyals que els haurien hagut d'identificar sense traumes amb la terra, les noves generacions d'escriptors catalans han partit d'uns models lingüístics i culturals que no tenen res a veure amb l'experiència personal, o molt poc, d'uns models que s'han mantingut dins de la memòria col·lectiva o dins de la cultura escrita. (...) Els anys d'aprenentatge han estat durs i això caldrà recordar-ho a l'hora de la història de la literatura catalana durant el franquisme. (...) Així, la nostra experiència vital s'ha desenvolupat en confrontació amb la nostra posterior "culturitació". Això, tard o d'hora, s'haurà de notar en el conjunt de la nostra obra. Com traslladar a la "realitat" literària una realitat lingüística traumatitzada? Com assumir les nostres diferències, el divorci entre el que vam aprendre quan se'ns desvetllaren els sentits i el que hem acceptat lliurement a través del coneixement de la història?» *L'escriptor català i la seva societat malalta. Futbol Club Barcelona. Butlletí informatiu 63*. Gener, 1977.

[59] «La Pilar, fotògrafa de fa anys, ha vist la història del nostre país amb tranquil·litat, sense buscar mai cap lloc de poder ni protagonisme. (...) En aquest país tan imprevisible, i de vegades surrealista, la Pilar Aymerich ens ha vingut a dir : "Aquí ho teniu, aquesta és la vostra veritat, una veritat triomfant i patètica alhora, vidriosa i derrotada, agressiva i tendra, divertida i dolorosa. Si no us agrada no és culpa meva." Observa i s'hi embolica, amb la realitat, s'hi barreja, l'accepta i, a més, aspira a transformar-la. I és que la mirada de la Pilar no és més que un intens, silenciós i constant acte d'amor amb la realitat» *Pilar Aymerich*, 17.4.1977.

[60] «I jo li dic, has guanyat, avi. Heu guanyat vosaltres, els vells i les velles que us heu mantingut intactes malgrat els quaranta anys de depredació humana. Els que heu conservat per a nosaltres la llengua, la nostra cultura, l'esperança. Els que ja de ben menuts heu dit que el camí de la revenja era un camí inútil. Heu guanyat, doncs, vosaltres, els homes i les dones d'ulls humits i llavis prems. Homes i dones de pell colrada i clivellada, d'espatlles enfonsades, de mans carregades de durícies, de punys que han estat closos tants anys tot carregant la ràbia per dins. (...) Vosaltres, més que ningú, heu guanyat aquesta llarga i dura batalla. Vosaltres heu enllaçat amb els qui no hem viscut la guerra i ens heu transmès el clima d'aquells anys en què va decidir el vostre futur» *Has guanyat, avi!*, 19.6.1977.

[61] «Cal haver-te sentit estrangera dins la teva pàtria; cal haver passat per “provinciana” durant molt de temps, quan pretenies parlar a les assemblees universitàries d'ara farà deu anys; cal haver-te llençat a llegir els teus gairebé d'amagat, com en un ritu; cal no haver-se amollat mai davant dels interessos dels pedants, aquests que, com diu el meu pare, sempre van amb el nas enlaire; cal haver anat una mica pel món i sentir-te com els jueus sense ser-ne, haver explicat amb obstinat cansament allò de “sóc catalana i això vol dir...”; cal tot això, i moltes altres coses, latents però indefugibles, perquè desitgi, bojament, que els canvis d'ara vagin de debò, que la Generalitat no sigui descafeïnada com temen alguns, que la reculada passi a ésser nostàlgia per als qui temen la nostra llibertat... Cal haver penetrat la veritat dels ulls sense fons de tants i tants exiliats; cal haver-te remuntat amb ells, dins del seu passat, quan, gairebé com ara, creien que el futur seria d'ells; cal haver sentit durant vespres sencers la remor de les seves veus quan, explicant la seva vida privada, et refeien el trencaclosques perdut dels somnis col·lectius; cal pensar en els que han mort i en els que sobreviuen encara, en els que ens ho han fet possible, en els que, gairebé muts, ens han ajudat a guanyar la paraula; cal tot això, doncs, perquè cridis que ara sí, que no retornin els anys de la por gelada, que callin, que no matin, que se'n vagin, caram!, aquests talps que tenen por a la llibertat. (...) Encara que la condició humana ens arrossegà altra vegada cap a la decepció, penso que tant se val, que prefereixo la decepció del no-res, car per a decebre't també et cal l'esperança, penso, doncs, que voldria que fos l'hora definitiva per a reconstruir-nos a nosaltres mateixos des del nostre entorn. Simplement, vull començar a ésser catalana sense haver de dir-ho constantment, que formi part de la meva pigmentació. Vull començar a ésser de la meua terra d'una manera

tan plena que el salt per a sentir-me ciutadana del món sigui un salt tranquil, ple de serenitat» *Va de debò?*, 4.10.1977.

1977, Els catalans als camps nazis

[62] «... he sofert molt per defensar la democràcia i la justícia social. Des de molt jove vaig captar aquestes idees que ja tenia el meu pare: “fes el bé i no miris a qui”. M’hi vaig incorporar amb tot l’entusiasme de la meua vida. Va ésser el meu primer amor, sense cap egoisme ni traïció. Després de treballar molt vaig ésser arrossegat a la Guerra Civil d’Espanya i la vam perdre. Car tot el món, o una gran part d’aquest, anava contra nosaltres, perquè érem gent de bona fe» (p. 35).

1990, Un pensament de sal, un pessic de pebre (articles publicats a l’Avui)

[63] «Quan veig el president a la televisió, m’entra un desassossec: presento que em crida al front, encara que no sé ben bé a quin. Sempre sembla com si em renyés. Seré una bona catalana?, em pregunto, mentre pelo una ceba per l’amanida. Em rellisquen llàgrimes patriòtiques que no puc aturar. (...) Me n’he anat al llit afegint una mica més de granit a la llosa de la història. Cada cop més se m’accentua l’artrosi. Tinc por de decebre’ls. M’honora formar part dels sis mil, Déu n’hi do, per a un poble tan petit, però em temo que cremaré el vel immaculat del patriota del davant. El ciri és curt, i la processó, llarga. I em tornaran a expulsar, els germans de la congregació. Em trauran de les computadores: sis mil menys una ja no fan números rodons. La història em jutjarà, m’adverteixen. M’entra el somieig vaporós de la traïdora» *Em criden al front*, 20.9.1990.

[64] «Així, em dono de baixa, abans d’entrar-hi, del grup dels vostres 6.000 elegits. Sempre hi haurà algú, aquí, a la vora, que, parlant la meua llengua i estimant aquest país, que és el meu, el vostre, el seu, sentirà que alguna cosa se li mor a dins quan contempla com s’apallissa un borratxo només perquè és *espanyol*» *Somniadors*, 25.9.1990.

[65] «La música, les paraules, res de tot això no atura el desordre del món. I confessar-ho avui és exposar-se al ridícul. Una temptació que va molt cara. Avui s’ha d’intentar d’escriure bé però no dir res..., encara que sempre diem alguna cosa. Avui està prohibida la malenconia o bé la disfressem amb l’eufemisme de la «depressió». És de mal gust estar deprimit: et poden treure de la feina. Però el malencònic és un ésser que es reproduïx a cada època que no s’entén, a cada època en què el desordre es manifesta en la seva forma

més cruel, més violenta. I, aleshores, compon música, o bé escriu, i gran part de les vegades no sap si riure o plorar» *Potser*, 30.9.1990.

[66] «He anat llegint els diversos articles sobre la figura de Lluís Companys. Una munió de papers, alguns escrits amb més bona fe que d'altres, que volien fer seu un personatge que encara no pertany a la història..., i que no forma part de la memòria. (...) Com més lluny són els fets, més els joves naveguen en el buit. Avui és modern parlar del descobriment d'Amèrica, però és d'allò més atrotinat parlar de la nostra guerra civil» *Disparem sobre Companys*, 24.10.1990.

Enzo Traverso, *La historia desgarrada*, 2001

[67] «El anticonformismo, la inquietud existencial y la mente abierta de esos intelectuales exiliados recuerdan mucho los rasgos que subrayaba Georg Simmel para designar la disonante mirada del «extranjero». Éste permanece como un observador crítico del medio que le rodea, con el cual siempre mantiene una cierta «distancia». (...) Su marginalidad les aboca casi naturalmente a cumplir la función crítica que, desde siempre, constituye la auténtica vocación del intelectual: encarnan la heterodoxia, piensan de otro modo, son disidentes» (p. 41-42).

[68] «A pesar de todas las dificultades materiales, eran capaces de elaborar un pensamiento crítico; lejos de encerrarse en una torre de marfil, manifestaban desesperadamente la voluntad de intervenir en la polis, pero no podían romper su aislamiento y su voz no encontraba destinatarios. Todo contribuía a sofocarla. Eran los alertadores ignorados de un incendio que nadie se molestaba en apagar» (p. 49-50).

[69] «Excluido del sistema de nación, el apátrida sólo podía pensar su pertenencia al mundo como pertenencia a la humanidad, y no a uno de sus segmentos nacionales» (p. 82).

[70] «Actos tan simples como el saludo hitleriano, el respeto a las autoridades, la aceptación bajo el temor y la amenaza de las injusticias más escandalosas, la adhesión simulada al poder eran las manifestaciones cotidianas de una acomodación al nazismo de la que todos o casi todos eran culpables: «Sólo quien olvida puede engañarse a este respecto, porque quiere engañarse. El disfraz constituía una de las características fundamentales de nuestra vida»» (p.88).

3. La fotògrafa i l'escriptora

Recuperar la memòria no és feina fàcil. Fins i tot quan hi ha la voluntat, les eines i tot el que podríem considerar necessari, de vegades s'imposa quelcom que dificulta la tasca: la censura. Des de ben aviat, la Montserrat Roig va treballar per construir el passat del seu país, com sabem. La seva companya va estar la Pilar Aymerich.

Es varen conèixer aprenent teatre sent adolescents. Ràpidament es feren amigues, però les seves respectives formacions les portaren per camins diferents per un temps. La Pilar Aymerich es va formar com a fotògrafa a Londres mentre que Roig començava a escriure. Només va tornar a Barcelona, la Pilar Aymerich va trucar a la Montserrat Roig, es van posar al dia respecte de les seves inquietuds i projectes i no va trigar a sorgir la idea de treballar juntes. La periodista i la fotògrafa; un equip meravellós que no es va separar fins a la mort de la nostra protagonista.

Va ser la Pilar Aymerich qui va treballar en la recuperació de les imatges que apareixen al llibre-reportatge; Roig va rebre un sobre amb material fotogràfic que desconeixia, no tenia clar si eren negatius, rodets sense revelar, ni sabia com tractar-los. Li va demanar a la seva amiga si podria mirar de recuperar les fotografies per ella, i així va ser. La fotògrafa explica la seva experiència en tractar amb aquelles imatges, com eren de colpidores:

Estava a les fosques al laboratori, em posava música, i tenia una cortina opaca perquè no passés llum, i deixava una escletxa de llum perquè m'ofegava. Quan vaig acabar d'ampliar aquests negatius (...) vaig sentir la necessitat de fer contactes (...) vaig pensar de fer unes còpies de contacte per tenir tota la relació i la seqüència d'aquestes fotos, les vaig posar en un sobre i, no sé per què, en l'arxiu fotogràfic les vaig posar sota de tot i les vaig amagar, com si volgués oblidar-me de l'angoixa. (...) des de l'any 72 que no les he tornat a mirar mai. Entrevista a Pilar Aymerich, el Born CCM.

La Pilar Aymerich parla d'oblidar l'angoixa i il·lustra una reacció molt comuna quan es mira enrere, quan es fixa la vista en un passat violent i trist. Tractem de mantenir una distància prudencial, de conèixer-ho, però no veure-ho, d'evitar que el passat penetri en el nostre cap i el nostre cos com ho va fer en els de la Montserrat Roig, omplint fins i tot els seus malsons [10].

Com a culminació d'aquest treball, vaig tenir la sort de compartir un té fred amb la Pilar Aymerich i parlar de totes les qüestions que la recerca per aquesta tasca m'ha anat presentant i que han esdevingut un dels meus principals interessos aquests mesos. Parlar

amb la Pilar va servir per confirmar algunes suposicions que havia pogut fer a base d'impregnar-me dels texts de Roig, d'entrevistes de totes dues. Va ser una xerrada llarga i d'allò més enriquidora. Em plau poder compartir un petit fragment de la mateixa per il·lustrar el que venim comentant:

Quan vaig veure els porta negatius, vaig pensar que era molt probable, en tenir a les mans una cosa històrica, que després se'n farien noves ampliacions o còpies i potser es variaria l'ordre. Vaig pensar que l'ordre era bastant important, hi havia la visita d'en Hitler als camps nazis, que va servir després als judicis de Nuremberg per denunciar els camps de Mauthausen, hi havia coses importants però que es veia que eren de diferents moments, que no era una cosa d'un dia, sinó que això s'havia anat fent durant tota l'època dels camps. Llavors vaig pensar que era important que conservés l'ordre que havien posat ells, perquè jo al principi no sabia quines eren les fotografies que havia anat recopilant en Boix, que era l'encarregat del laboratori de Mauthausen, ell, el que feia era revelar, positivat, tenia l'oportunitat de, quan tenia els negatius revelats, en tallava de tant en tant un i l'amagava, després es va fer una xarxa de resistència que eren els que s'encarregaven de treure els negatius del camp. Llavors jo vaig pensar, suposadament, que potser allò era l'ordre que van posar quan van treure els negatius d'allà... jo no sé si algú havia vist ja aquest paquet, era un paquet que semblava molt posat en un moment determinat.

Amb tota aquesta història, vaig pensar que era important fer contactes de carret per carret i conservar l'ordre d'aquests negatius. Eren 23 rodets i vaig fer 23 fulls de contacte. Vaig fer una col·lecció per mi i una altra que vaig entregar. Quan vaig acabar de fer totes les fotos i vaig entregar a la Montserrat el paquet, les fotografies que havia ampliat i una col·lecció de còpies de contacte, això ella ho va portar a l'editorial, que són les fotos que van utilitzar per al llibre, i després s'ho va portar ella a l'amical de Mauthausen. Durant uns anys van estar allà, i després els de l'amical ho van depositar al Museu d'Història de Catalunya, que és on estan ara. Allà estan totes les fotos d'aquest paquetet que eren les que en Boix va treure i les fotos que ell va continuar fent després a París. Lo curiós del cas és que, que ho vaig analitzar fa uns anys, és que jo vaig acabar de fer els contactes, vaig entregar-ho tot, i llavors, la col·lecció que em vaig quedar de contactes, recordo que les vaig posar en un sobre i les vaig amagar. Un dia aquí a casa, el comissari i el dissenyador [del Born CCM] em van dir que tot el dels camps i tal, l'època que vas compartir amb la Montserrat Roig... i de sobte els hi vaig dir "tinc una cosa que us pot interessar!", jo sabia que ho havia amagat en el meu arxiu, en el calaix on tenia totes les caixes amb els negatius i còpies de la Montserrat Roig, i me'n vaig recordar que ho havia ficat a sota de tot, en un sobre, des de l'any 72 que no m'ho havia tornat a mirar...! i això era fa tres anys... ho vaig treure i quan els hi vaig ensenyar es van quedar de pedra. Hi

havia una barraca, dins hi havia un banc i una placa que ficava *només per persones de raça ària* i al voltant havien fet ampliacions grans dels contactes i hi havia tota la seqüència de les fotografies dels camps. Va ser una mica, jo crec, la por de tornar a angoixar-me amb aquelles fotos, de dir «ja he fet la feina, ja ho vist, ho aparto, ho amago i no hi vull pensar més». Em va impressionar el fet de tenir-ho amagat tants anys... vaig entendre més com, per exemple, els ex deportats no en volien parlar, o com el meu oncle, que era fotògraf del comissariat de propaganda de la generalitat durant la guerra civil, i feia fotos per la generalitat, i quan va acabar la guerra, clar, va haver d'exiliar-se i marxar corrent per les muntanyes amb quatre fills. Llavors es va establir a França i allà tenia un estudi de fotografia, que jo després hi vaig estar amb ell un any. quan vaig tornar vaig pensar «has estat un any amb el teu oncle i mai t'ha explicat què havia passat durant la guerra civil, què havia fet ell, no en volia parlar. I vaig estar parlant, ara fa dos anys, amb un dels seus fills, i sabia menys coses que jo! Deia «jo només recordo que, en passar les muntanyes, el pare em va donar un trosset de manta amb una Leica embolicada i em va dir: això ho portes tu, sobretot, cuida de la Leica. I durant tot el viatge a França jo vaig portar la màquina de fer fotografies, però no recordo res més».

Amb el tema de la memòria històrica... quan surten les coses que has viscut, allò subjectiu, són petites històries que, potser no són la Història gran, en majúscula, però són les histories petites de la gent que ho ha viscut, per això la memòria oral és tan important, perquè en sentir en persona el que ha viscut, t'ho pot explicar no d'una manera global, però sí de manera personal, i pots saber fins a on arriba. Jo vaig marxar de França l'any 67 sense saber res del meu oncle. I ara, l'any 2019, em va contactar un historiador que, buscant papers, em va poder explicar què va fer durant la guerra, tota una sèrie de coses que no m'havia explicat mai, i després de 40 anys... és això, que la història personal de vegades va a cercles i arriba un moment que trobes el que havia començat i ho tanques. És com si hagués tancat tot aquell episodi del meu oncle relacionat amb el tema de *Els catalans als camps nazis*, el tronar a treure el sobre, tornar a veure els contactes, exhibir-los... és com una història de cercles que al final, no és que s'hagin tancat, perquè mai no sabrem ni la meitat del que va passar... hi havia, entre els ex deportats – ho vam comprovar totes dues – tots tenien una mena de sentiment de culpa per haver sobreviscut. El fet de conèixer ex deportats... és dur, eh. Era gent molt tocada, gent que no podia dormir, durant el dia potser t'auto controles, però a les nits et venen les imatges de tot el que has viscut. Molts estaven malalts o no tenien bona salut. Sorprenia molt el continuar creient en l'ésser humà. Tu estàs a un camp i veus com es comporten els *capós* i el que sorprenia era, per exemple, la Neus Català, el Planas, l'Amat-Piniella, tenien una mena d'esperança que el món canviaria, que això no tornaria a passar, que s'havia de seguir lluitant per la

república, per la democràcia, tenien una força que sorprenia. A mi aquesta força, aquests focs que no s'apaguen, que havien lluitat per uns ideals i després de tot seguien... per mi era molt sorprenent.

Però aquesta no va ser l'única gran col·laboració de les dues; el mateix any que es va publicar *Els catalans als camps nazis*, el 1977, es va començar a gravar un programa anomenat *Personatges* per TVE on la Montserrat Roig entrevistava personalitats del panorama cultural dels països catalans. Abans de les entrevistes al plató, ambdues quedaven amb la persona entrevistada per parlar, preparar l'entrevista i fer una sèrie de fotografies que constituïrien la introducció al programa en qüestió, mentre la veu en off de la Montserrat Roig presentava el personatge. La Pilar Aymerich explica amb un cert bri sarcàstic que, després de 49 entrevistes, TVE va decidir que ja n'hi havia prou, que «no quedaven més persones interessants per entrevistar a Catalunya». Vaig compartir la meua indignació, al que em respon la Pilar:

En aquella època també nosaltres érem molt rebels, es que tot el dia estaves cridant perquè te les fotien per tot arreu. Érem dones que havíem patit molt i no estàvem per punyetes, m'entens? Llavors quan van dir prou entrevistes perquè no hi ha més personatges, el primer que vam fer va ser buscar per fer una exposició i vam titular aquesta exposició *Només 49 personatges*, vam donar constància que ens havien tancat el programa. L'exposició va tenir molt de ressò i vam continuar fent entrevistes, perquè era la nostra feina i perquè en aquella època estaves acostumada a resistir. Era la resistència interior i després, també, la resistència després de tants anys de franquisme, que tot estava per fer.

Entre les 49 personalitats prou importants per escapar la censura hi trobem, per exemple, la Neus Català, amb qui mantingueren una molt bona relació al llarg dels anys, l'Ovidi Montllor, en Vicent Andrés i Estellés, en Joan Fuster o la Maria Aurèlia Campany.

Finalment, vaig compartir amb la fotògrafa el meu sentiment de ràbia, pena i en part culpa en veure, com deia Roig, que «Barcelona no correspon amb la memòria els autèntics actes d'amor», que no hem correspost amb la memòria l'acte d'amor que l'obra de la Roig suposa cap al seu país. Diu la seva amiga:

Això és un problema d'aquest país que destrueix els seus autors, que no els recorda, que els deixa de banda.. però així és amb tot, amb tots, perquè Mercè Rodoreda mateix, que ha estat traduïda a tot arreu, quanta gent d'aquí la coneix? I de l'època de la Montserrat encara menys, hi ha com un... no sé ben bé què és, jo crec que és la falta d'importància vers la cultura pel poder polític. Potser se'ns nota molt que fa pocs anys que tenim la democràcia i que n'estem

aprenent però que no ho som. Després et trobes amb els anglesos que, carai, se'ls hi nota, quer van ser una de les primeres democràcies, es nota en la manera de pensar, en com tracten el testimoni de tota la seva historia, que podem parlar de tot, de tot el que han fet mal fet, de tot el que han fet ben fet. Com cuiden els seus autors. I en canvi, aquí... és aquesta falta de.. no sé, jo crec que va més enllà de la falta de cultura, és la falta d'educació, la falta d'interès pel teu passat, el no donar importància al que ha sigut la teva cultura. No ho sé, però fa molta ràbia.

4. El testimoni de Traverso, la Neus Català i en Jacint Carrió.

Traverso, a *La historia desgarrada*, caracteritza el tipus de testimoni que és l'exiliat com aquell que desenvolupa un pensament crític tot i les circumstàncies sota les quals ha de viure, en tant que apàtrida. La Montserrat Roig explica com alguns dels testimonis amb qui va poder parlar fins i tot s'expressaven en molta més facilitat en francès de tant que s'havien hagut d'endinsar en la cultura francesa amb motiu del seu exili.

Una de les exdeportades que més m'ha cridat l'atenció és la Neus Català. «Viure és mirar al present i jo vull viure», diu la Neus Català a la Montserrat Roig quan es coneixen personalment. Roig la descriu com una dona molt viscuda, una senyora amb una mirada plena de tendresa tot i haver viscut l'horror de primera mà. Era una dona lluitadora, una dona que no volia caure en l'oblit entre el patiment: no deixava de recordar als seus companys que aquest horror el compartien amb dones, que no era pas seu. L'autora li atorga el paper de «recordatori impertinent» per aquesta insistència en no deixar soterrar el passat pel present.

La Neus Català parla dels camps de treball com *campes de la mort lenta*, considera que tots ho eren. Ella va estar deportada a Ravensbrück com a part de la resistència francesa, de la qual va participar després que França l'acollís quan va travessar la frontera amb 180 nens. Quan Roig li pregunta sobre la moral que l'acompanyava i l'ajudava a sobreviure al camp, la Neus contesta dient que «La nostra moral era voler tornar per explicar al món el que podia arribar a ser un home educat en una ideologia tan salvatge com el feixisme, com es pot transformar en una fera. Volíem viure perquè teníem ganes de viure, perquè volíem lluitar i vam continuar lluitant dins del camp, entre les mans de les feres».

La solidaritat i qualsevol mostra d'afecte eren cabdals per aguantar l'horror. Explica com les companyes catòliques parlaven d'aguantar perquè confiaven en un Déu que esperava fora. La Neus, com les seves companyes comunistes, diu «per a mi, el Déu eren les meves

companyes». Aguantaven per i per a elles. Quan la Montserrat parla d'odi, d'idees de venjança, la Neus assegura no tenir-ne. Diu no haver sentit mai odi. Per com parla al llarg de l'entrevista, la crec, entenc les seves paraules. Confia en una bona educació en valors per evitar que els homes esdevinguin feres.

La Neus Català, amb el seu deix d'accent francès, mostra una persona entristida, dolguda pel que va haver de viure, pel que va veure que altres dones van viure durant els 18 mesos que va passar al camp. Conscient del perquè de tot plegat, lluny d'enfadar-se, de carregar les seves paraules de menyspreu, somriu amb tristesa parlant de justícia. Mai no va poder perdonar el que va succeir, ni seria lícit demanar-li que ho fes si encara fos entre nosaltres, però no guardava rancor. «No tinc idees de venjança, però penso que no s'ha fet justícia».

Després d'unes paraules així, Roig li pregunta si no considera que la millor manera de combatre les idees que van portar a aquest genocidi calculat és explicar-ho. Pensa que ara, amb el rei que ha volgut recordar els deportats republicans, que ha reconegut per primer cop que hi va haver deportats espanyols als camps nazis, ara és el moment de començar a parlar-ne. La Neus també ho creu, tot i la por a fer-se pesats explicant aquestes històries. Diu que «sembla que siguem la consciència de la seva mala consciència».

Viure amb el pes de la història a les teves espatlles no ha de ser cosa fàcil. La Neus, com tants altres exdeportats i exdeportades, tenia la sort o la desgràcia de ser un testimoni d'aquesta història que no vol acabar de recuperar-se. I la va guardar com un tresor, o com un secret, deixant que sortís només als seus malsons. Roig deixa entendre al pròleg del llibre-reportatge *Els catalans als camps nazis* que ella també va acabar tenint malsons. La història, quan decideixes deixar de donar-li l'esquena, penetra en la teva ànima, en la teva pell, en els teus ossos, i la càrrega de les veus que mai no s'han escoltat et fa perdre la son. La memòria dels altres passa a ser la teva i mai no tornes a viure com abans.

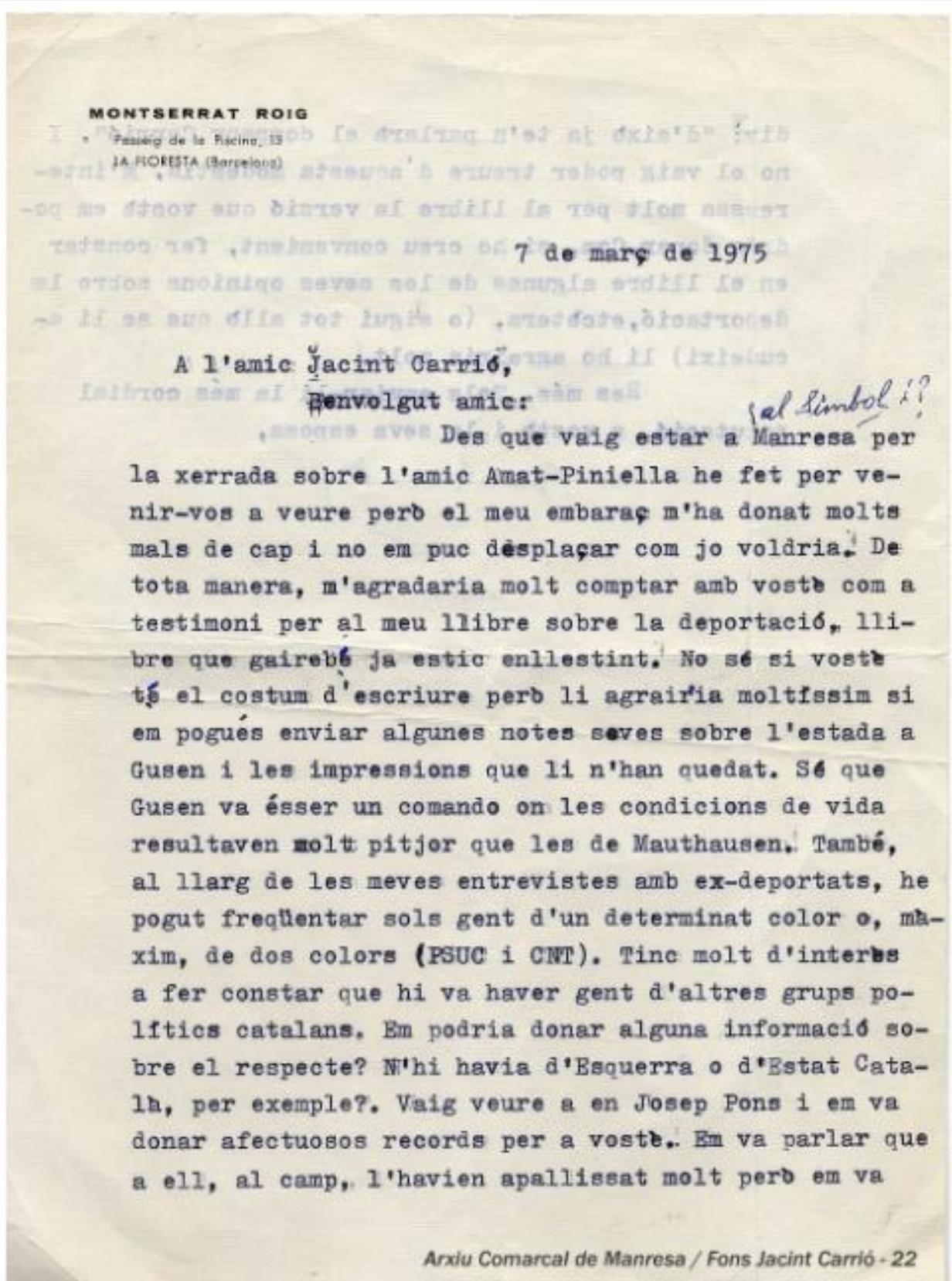
Per la seva manera de pensar i de tractar a les persones, fou comú que Roig acabés establint vincles d'amistat amb molts dels exdeportats a qui entrevistà per l'elaboració de *Els catalans als camps nazis*, la Neus Català n'és un exemple, però no és pas l'únic. Em va cridar l'atenció, també, el cas d'en Jacint Carrió. És curiós el camí que va recórrer per arribar fins a ell des de la xerrada de l'Amat-Piniella – un altre dels exdeportats amb qui va acabar tenint una molt bona relació tot i que curta per la mort d'ell. Roig, ja des de la confiança de l'amistat, instà a en Carrió a escriure les seves memòries, cosa que va acabar fent, i, en elles, no oblida parlar de la seva amiga:

Uns anys més tard, vaig col·laborar amb el meu testimoni en el llibre *Els catalans als camps nazis de Montserrat Roig*. Era l'any 1975, amb Franco encara viu. Ella ja feia uns quants mesos que havia començat a treballar en aquesta obra. Josep Pons va ser un dels primers deportats que va entrevistar. En una de les seves trobades a França, va comentar-li que, fins a aquell moment, només havia localitzat deportats comunistes i anarquistes i que volia trobar persones que haguessin militat en altres formacions: Acció Catalana, Esquerra Republicana o Estat Català. En Pons va suggerir-li que vingués a veure'm. Vam mantenir una llarga relació. Per carta, per telèfon o bé en trobades que s'allargaven tardes senceres, vam tenir ocasió de parlar llargament dels meus records de Mauthausen i Gusen, però també de l'efervescència del moment històric que vivíem. La seva feina com a periodista i el seu compromís polític li permetien viure'l intensament (...) La recordo entusiasta i optimista; incansable a l'hora de recollir vivències, aclarir dubtes, triar documents; il·lusionada per l'esdevenidor del nostre país.

L'amistat i estima entre ells durà fins a la mort de l'autora, prova de la cura amb la qual tractava a les persones que l'havien acompanyat i ajudat en la seva formació, tant en l'àmbit professional com personal, absorbint tot el que podia d'ells per fer-se dia a dia una consciència millor, sempre amb respecte, confiança, estima i admiració, que són els ingredients per una relació d'amistat intensa fins al darrer moment.

5. Annex epistolar

S'inclouen les primeres cartes que intercanviaren la Montserrat Roig i en Jacint Carrió, exdeportat de Mauthausen i Gausen.

dir: "d'això ja te'n parlarà el company Carrió". I no el vaig poder treure d'aquesta modestia. M'interessava molt per al llibre la versió que vostè em podria donar. Com, si ho creu convenient, fer constar en el llibre algunes de les seves opinions sobre la deportació, etcètera, (o sigui tot allò que se li acudeixi) li ho agrairia molt.

Res més. Sols enviar-li la més cordial salutació, a vostè i la seva esposa,

Jacint Carrió

*Diri Varem començar de fins a pot
abans de Nova York*

de effort secret fort Intelligent i jove

Manresa 15 de Març de 1975.

Beñvolguda amiga .Montserrat Roig.

A primers de setmana vareig rebre la seva valguda carta del dia set dels corrents.

Que en principi volia vindra a fer-li una visita, pero per la por de no trovar-la. Ne dicidit a escriurer. En primer lloc no cal dir com sedtjo que es trohi bé de salut, perxa a poguer continuar la tasca empresa, doncs cal-íebre que ja tingi gairebé el llibre enllestit. Amb parla de comptar amb mí per el testimoni del mateix. Moltes merces. També vol sapiguer si als camps i havia gent d'Esquerra i E.C. Si allí i havia de tot amb mes o menys quantitat.

Jo no soc cap escriptor, simplement un Dependent de Comerç a sou Base.

Peró sempre dispsat quant es presenta el cas de complir amb la promesa, feta entre els companys de Gusen. De propagar als quatre vents " La Barbarie Nazi o similar".

Per tant considero la qüestió molt complexa per tractar-la tota per carta.

Si vol estic dispoat a vindra a casa seva sense rogatajar hores, per tractar aquest assumpte de cap a peus.

Si fos el prop vinent dissabte podria vindra amb el nostra còtxe, o bé podria esser un dia

Arxiu Comarcal de Manresa / Fons Jacint Carrió - 26

de les festes de setmana santa, però alleavors tindré
de vindre per els meus propis mitjans, ja que el meu
fill marxa amb el cotxe de vacances.

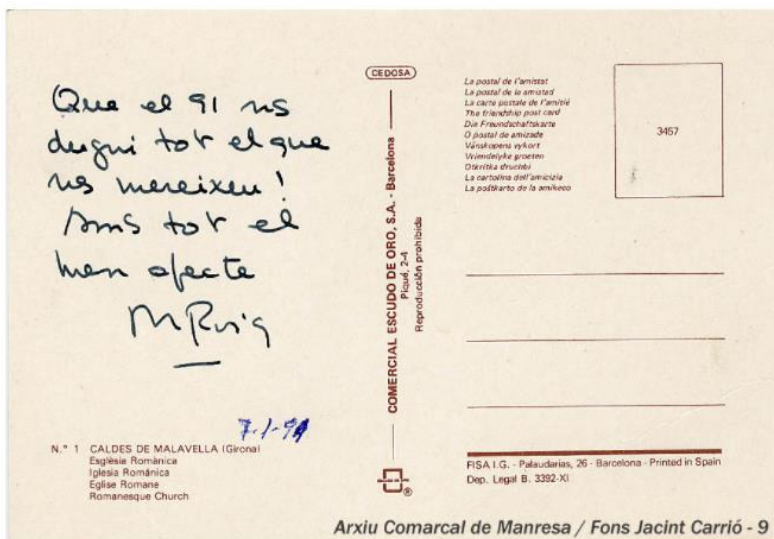
¿Quint es l'itinerari per vindrà a La Floresta.

Aquesta es la meua resposta. *Espera la seva*

Espanant veurela a no tardar.

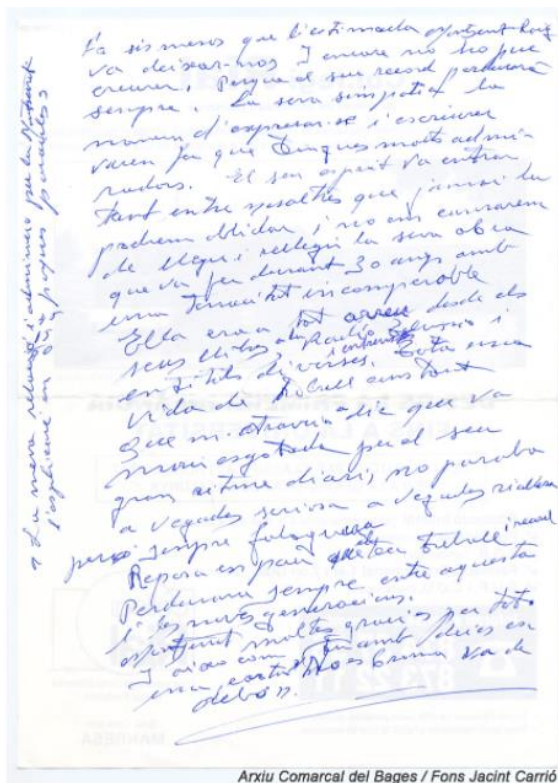
Molt cordialment en nom de tots.

*amb
certjuntó una de les moltes
esotes que tenia.
Si cap altre o morir*

Postal de felicitació de l'entrada de l'any 1991 (l'any de la mort de l'escriptora) dirigida a en Jacint Carrió.

Escrit d'en Jacint Carrió sis mesos després de la mort de Roig.

«Fa sis mesos que l'estimada Montserrat Roig va deixar-nos. I encara no ho puc creure, perquè el seu record perdurarà sempre. La seva simpatia, la manera d'expressar-se i escriure varen fer que tingués molts admiradors. El seu esperit va entrar tant entre nosaltres que ja mai la podem oblidar i no ens cansarem de llegir i rellegir la seva obra que va fer durant 30 anys amb una tenacitat incomparable.

Ella era a tot arreu, des dels seus llibres a la ràdio, televisió i en títols i diverses

entrevistes. Tota una vida de treball constant; m'atreviria a dir que va morir esgotada pel seu gran ritme diari. No parava; a vegades seriosa, a vegades riallera però sempre falaguera. Reposa en pau que el teu treball i record perdurarà sempre entre aquesta i les meves generacions.

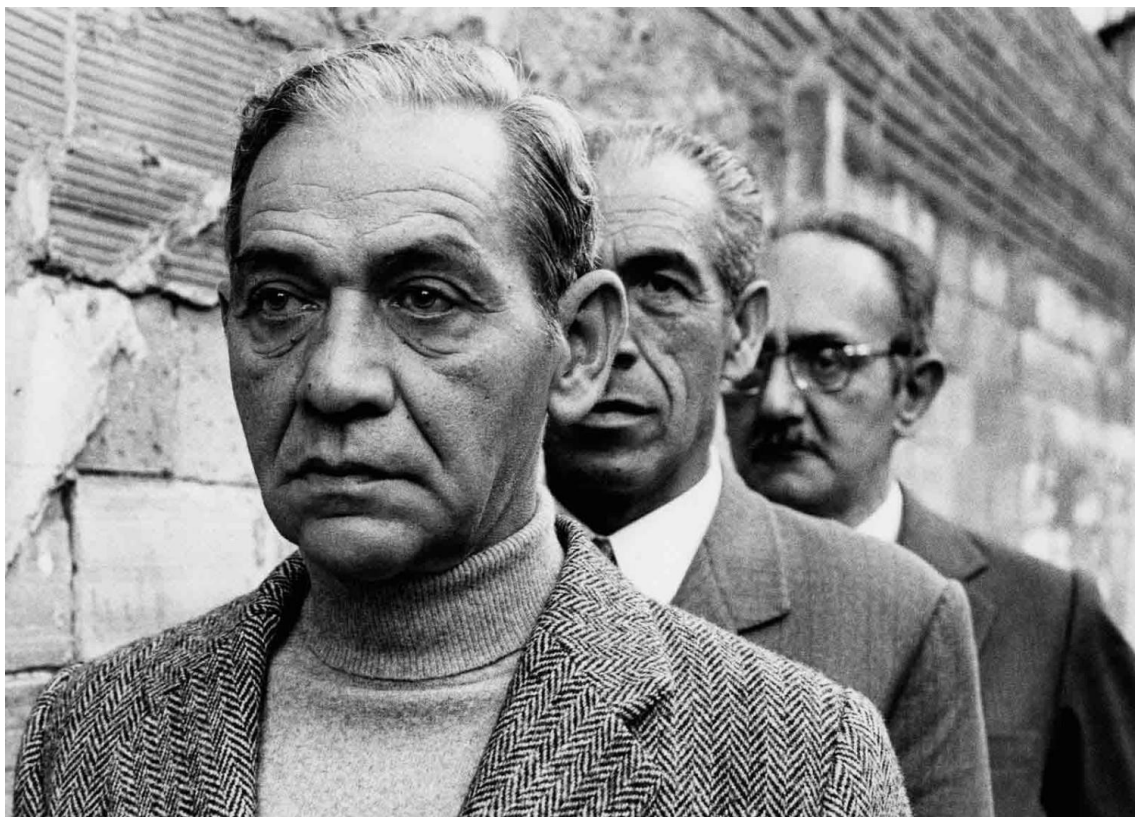
Montserrat, moltes gràcies per tot. I això com quan deies en una carta: “No és broma, va de debò”».

Extret tot de l'Arxiu Comarcal del Bages. Fons Jacint Carrió i Vilaseca.

6. Annex fotogràfic

Alliberament del camp de Gausen.

D'esquerra a dreta, Ferran Planes, Joan Pagès i Joaquim Amat-Piniella, fotografia de Pilar Aymerich, Barcelona, 1972.

Francesc Boix, exdeportat del camp de Mauthausen.

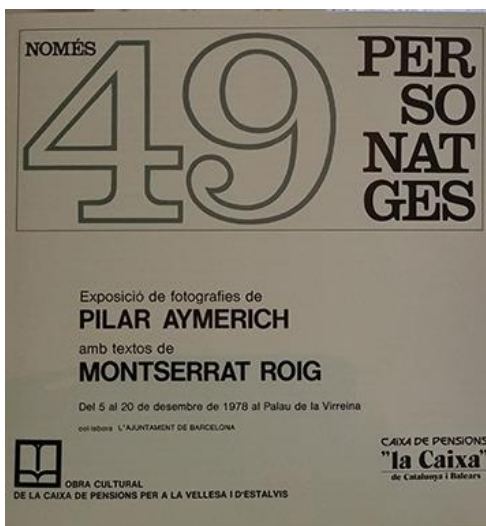
Montserrat Roig i Maria Aurèlia Campany.
Fotografia de Pilar Aymerich.

Montserrat Roig i Jacint Carrió a la presentació de *Els catalans als camps nazis*.

Pilar Aymerich i Montserrat Roig.

Pilar Aymerich a l'exposició del Born CCM el 2018 sobre la Montserrat Roig

Montserrat Roig, retrat de Pilar Aymerich

Pilar Aymerich

Recursos

S'inclouen ací els recursos consultats per l'elaboració d'aquest treball, també els que finalment han estat descartats.

Bibliografia

Roig, M. (1977). *Els catalans als camps nazis*. Barcelona, (2018) Edicions 62.

Roig, M. (1992). *Un pensament de sal, un pessic de pebre*. Barcelona, Edicions 62.

Roig, M. (2011). *Diari d'uns anys (1975-1981)*. Barcelona, Acontravent.

Traverso, E. (1997). *La historia desgarrada. Ensayo sobre Auschwitz y los intelectuales*. Versió castellana de David Chiner. Barcelona, (2001) Herder.

Traverso, E. (2005). *Els usos del passat. Història, memòria, política*. Traducció al valencià de Gustau Muñoz. València, (2006) Publicacions de la Universitat de València.

Webgrafia

Aloy, J. (2010, gener). *Jacint Carrió i Vilaseca (1916-2000). Manresa deportat a Mauthausen i Gausen: Jacint Carrió i Montserrat Roig*. Memòria.cat, [\[Enllaç\]](#)

Aymerich, P. *Pilar Aymerich fotografia.*, [\[Enllaç\]](#)

Gentile, E. *Religion politique*, de [\[Enllaç\]](#)

Personatges: Neus Català (1978, gener 1) [Vídeo] Arxiu TVE Catalunya [\[Enllaç\]](#)

El Born CCM (2019, gener 9), *Manuel Guerrero ens explica "Montserrat Roig, 1977. Memòria i utopia"* [Vídeo] Youtube [\[Enllaç\]](#)

El Born CCM (2019, gener 9), *Pilar Aymerich ens explica "Montserrat Roig, 1977. Memòria i utopia"* [Vídeo] Youtube [\[Enllaç\]](#)

FemLiteratura BCN (2018, febrer 1), *1977, UNANY CLAU*, Taula rodona a El Born CCM sobre la vida de Montserrat Roig, amb Pilar Aymerich, Roger Sempere Roig i Carme Molinero, moderat per Manuel Guerrero [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

Terrícoles – Betevé, (2018, març 20), *Entrevista a Pilar Aymerich, fotògrafa*, [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

El Born CCM (2018, maig 9), *La literatura concentracionària i la recepció de 'Els catalans als camps nazis' de Montserrat Roig*, conferència. [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

De l'annex fotogràfic

Ordenades segons aparició.

Portada, Neus Català i Montserrat Roig [\[Enllaç\]](#)

Alliberament del camp de Gausen [\[Enllaç\]](#)

Ferran Planes, Joan Pagès i Joaquim Amat-Piniella [\[Enllaç\]](#)

Francesc Boix [\[Enllaç\]](#)

Montserrat Roig i Maria Aurèlia Campany [\[Enllaç\]](#)

Montserrat Roig i Jacint Carrió [\[Enllaç\]](#)

49 personatges: [\[Enllaç\]](#)

Cartell personatges [\[Enllaç\]](#)

Pilar Aymerich a l'exposició del Born CCM [\[Enllaç\]](#)

Montserrat Roig, retrat de Pilar Aymerich [\[Enllaç\]](#)

Pilar Aymerich [\[Enllaç\]](#)

Recursos descartats

Entre ells destaquen un seguit d'entrevistes a la Pilar Aymerich i un vídeo de preguntes curtes de la Montserrat Roig. Aquests van ésser consultats per preparar una entrevista amb la fotògrafa, la qual, degut a problemes de salut de la mateixa, no s'ha pogut realitzar dins del termini indicat per l'entrega de l'assaig. Deso els vídeos en cas de poder incloure l'entrevista més endavant.

Bibliografia

Pessarrodona, M. (2010). *França 1939. La cultura catalana exiliada*. (2019) Barcelona, Ara Llibres.

Webgrafia

Associació d'escriptors en llengua catalana. Montserrat Roig (1946-1991), entrevistes, *Maria Aurèlia Campany amb Montserrat Roig*, [\[Enllaç\]](#)

El País, Montserrat Roig, [\[Enllaç\]](#)

Arts Santa Mònica, (2018, gener 26), *Entrevista a Pilar Aymerich. Fotografies com a espai públic*. [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

Memorimage Festival (2020, setembre 30), *Pilar Aymerich, la mirada felina. Escena. Memorijove*. [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

Domestika (2019, novembre 9), *"No soy una fotógrafa violenta"*. *Domestika Maestros: Pilar Aymerich*. [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía (2020, març 5), *Entrevista a Pilar Aymerich*. [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)

El Born CCM (2018, març 27), *Montserrat Roig. Preguntes curtes*. [Vídeo] Youtube, [\[Enllaç\]](#)